

Іван МОНОЛАТІЙ

АВСТРІЙСЬКА КОЛОНІЗАТОРСЬКА ПОЛІТИКА В ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ XVIII – СЕРЕДИНА XIX ст.)

Об'єктивне висвітлення історії українсько-німецьких відносин та їхніх наслідків на сучасному етапі розвитку української державності стає вагомим чинником для формування вираженої внутрішньої національної політики, налагодження взаємовигідних міждержавних зв'язків, гармонізації міжетнічних взаємин та нормалізації стосунків державних структур різних рівнів із національними групами й меншинами, а також для активізації культурно-просвітницької діяльності різних національних товариств та організацій.

Серед регіонів України, які були зоною особливо інтенсивних контактів з німецьким етносом, чільне місце належить Галичині. Саме тут упродовж століть потужні німецькі впливи певною мірою визначали спільне й окреме в історичному, культурному, демографічному розвитку України і низки країн Центральної Європи. Геополітичне розташування Галичини та входження її до Карпатського євро регіону вимагає від центральної і місцевих влад при подальшому плануванні стосунків із Німеччиною та Австрією обов'язкового врахування історичних двосторонніх контактів, які мають тут уже тисячолітню традицію. Це забезпечило б високу ефективність таких взаємовідносин і дало б можливість уникнути помилок, які були допущені у минулому.

Питання про австрійську колонізаторську політику* кінця XVIII – середини XIX ст. та її наслідки для Галичини як частини України мало досліджене в сучасній українській історичній науці**, хоча політика постійно впливала на зміст громадсько-політичного і культурного життя німців Галичини, їх соціально-економічне і політичне становище. В радянській, німецькій та українській історіографії на даний момент відсутні узагальнюючі чи спеціальні праці з названої тематики. У рамках цієї різнопланової проблеми розгляд історії німецької громади у Галичині сприятиме більш чіткому розумінню її місця і ролі в економіці та культурі, політиці, урбанізаційних процесах в Україні.

У другій половині XVIII ст. на усьому континенті мали місце цивілізаційно-культурні та суспільно-економічні зрушення, що спричинили зламання старої феодальної структури й появу етнопольських спільностей. Внаслідок кризи панщинно-кріпосницького господарства появилися нові суспільні зв'язки, викликані потребою нової форми політичної і економічної організації центральних і східноєвропейських держав.

* Австрійська колонізаторська політика – комплекс політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх та релігійних проблем, які були пов'язані з австро-німецькою колонізацією та існуванням чисельної німецької етнопольності у Галичині. Названі політичні та економічні заходи Габсбургів збігалися із загальними інтересами європейської стабільності та імперської політики Відня в національному питанні.

** Докл. див.: Кулинич І., Кривець Н. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К., 1995; Монолатій І. Від контактів до співпраці: соціально-економічне становище та культурний розвиток німців у Галичині (1772-1940). Частина I: Австрійський період – Західно-Українська Народна Республіка (1772 – 1923). – Коломия, 2002; Müller S. Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens, insbesondere Lembergs. 1772 – 1940. – Marburg am Lahn, 1961.

Влітку 1772 р. Росія, Австрія і Прусія провели перший поділ Речі Посполитої. Австрія окупувала Руське (без Холмщини) і Белзьке воєводства, окраїни Подільського й Волинського воєводств, а також три етнічні польські землі – південну частину Краківського, Сандомирського і частину Люблінського воєводств¹. 11 вересня того ж року було опубліковано маніфест, що проголосив “Відновлення Королівства Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським і Заторським”, возз'єднаних з Австрією² (Königreich Galizien und Lodomerien nebst dem Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator). Захоплена таким чином територія налічувала 80 тис. кв. км з населенням приблизно 2600 млн. осіб, серед якого українці склали більш як 60 %, поляки 28 %, євреї 21,8 %³. Галичина була більшою, східною частиною Королівства Галичини і Лодомерії та більшою, ніж західна, яку утворювали етнічні польські землі – Малопольща, що у середні віки не були одним цілим з Галицько-Волинською державою. Волинь ніколи не входила до складу Австрійської імперії. Тому Королівство Галичини і Лодомерії було штучним утворенням, яке мало небагато спільного з історичними традиціями. Серед новонабутих земель Австрійської імперії Галичина посідала центральне місце. Вона була її найбільшою провінцією. Але для австрійських чиновників та інтелектуалів Галичина протягом усього XIX ст. була бідною, відсталою провінцією, “напів-Азією”, куди висилали їхніх колег-невдах, що провинилися на адміністративній або військовій службі. Австрія застала цей край у величезному занедбанні, без шкіл, без доріг, без великих міст, без промислу і торгівлі, з цілковито бідним і закріпаченим польською шляхтою сільським населенням².

Входження Галичини до складу Австрійської монархії позначилося на всіх формах її економічного та суспільно-політичного життя. Принципово відмінна від попередньої адміністрація розпочала роботу по введенню східногалицької провінції у централізований державний механізм.

Протягом XVIII – XIX ст. сільське господарство складало основу крайової економіки. Розміри Галичини різко протиставлялися тій незначній політичній, господарській і культурній ролі, яку названий регіон відігравав в житті імперії. Ставлення Габсбургів до своїх нових східних провінцій як до малозаселених і промислово відсталих територій дозволяло уряду вирішувати демографічні проблеми старих територій, а також спроваджувати переселенців з Північної Німеччини, Надрайння, Палатинату. Тому початок перебування Галичини під новою владою супроводжувався інтенсивними міграційними процесами, які спричинили певні зміни в етнічній структурі населення краю.

Державні органи влади організовували і підтримували еміграцію десятків тисяч німців-колоністів, сподіваючись, що вони стануть взірцем доброго господарювання. Саме в німецьких колоністах австрійські урядові чинники вбачали міцну опору для проведення колонізаторської політики, перетворення Галичини на ринок збуту промислової продукції та аграрно-сировинний придаток метрополії³.

Завдяки заохочувальній політиці уряду Австрії в галицьких містах і селах наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. поселилося чимало німецьких

ремісників і купців⁴, а в сільській місцевості виникло 186 німецьких колоній⁵, розміщених* переважно в східній частині Галичини⁶.

Австрійський уряд запросив у Галичину переселенців з німецьких провінцій та з сусідніх країн (Пруссії, Саксонії, Баварії, Фландрії, Польщі, Чехії)⁷. В перші роки німецької колонізації Східної Галичини виникло приблизно 150 німецьких автономних поселень⁸. Більшість таких колоній виникла на українській етнічній території, на схід від р. Сян. Уряд Австрії вважав за доцільне, щоб усі ці нові поселення створювалися окремо для протестантів і католиків, із метою легшого та швидкого їх забезпечення культовими спорудами й освітніми закладами⁹.

Поселенці Йосифінської колонізації (від імені Йосифа II, сина цесаревої Марії-Терези) в сільській території східної частини Галичини прийшли майже всі із Південно-Західної Німеччини¹⁰. Районом походження емігрантів у Східну і Південно-Східну Європу протягом XVIII ст. були Пфальц та сусідні області Гессен, Середня Райнська земля, Гунсрюк, Люксембург, Мозельська земля, Сарщина, Лотарингія, Ельзас, Баден, Вюртемберг¹¹. Ці території, насамперед Пфальц, були відносно швидко знову заселені після спустошення, руйнування і плюндрування Тридцятилітньої війни (частково іммігрантами з Північної Італії) та стабілізовані також в агрокультурі¹². Через традиційне право успадкування Пфальц і околиця були областями реального поділу спадщини, тобто батьківські ґрунти рівномірно успадковувалися всіма дітьми. В інших частинах Німеччини діяло інше право успадкування (Anerbengerrecht), за яким визнавався тільки один спадкоємець неділимого нерухомого майна (Anerbe). Цим спадкоємцем був або перший (найстарший), або рідко – наймолодший син¹³. У Південно-Західній Німеччині внаслідок безперервного поділу земель виникла така ситуація, коли сільськогосподарської площі не вистачало для прожитку селянської родини. Крім того, Пфальц був у XVII і XVIII ст. регулярним театром різних воєнних дій – з усіма негативними наслідками¹⁴.

Після Вестфальського миру Німеччина залишалася обширним полем, на якому час від часу європейські держави вирішували свої суперечки, почасти місцем вербування солдат, а “дрібні володарі прямо продавали своїх підданих на службу в чужі краї”¹⁵. Катастрофічні наслідки Тринадцятилітньої війни для німецьких князівств примусили найдалекоглядніших німецьких чиновників займатися переселенською політикою і її практичною реалізацією¹⁶.

Вирішальним у міжнародному законодавстві про іноземних колоністів XVIII ст. був приклад Пруссії¹⁷, активна переселенська політика якої була зумовлена необхідністю заселення й господарського освоєння нових територій¹⁸.

Показовим тут був Потсдамський едикт від 29 жовтня 1684 р., який містив перелік гарантій і зобов'язань уряду, фіксував умови переселення і права переселенців¹⁹. Едикт закликав до переселення всіх бажаючих, не обумовлюючи їх соціального і майнового статусу та релігійної приналежності. Особам, які побажали переїхати, обіцяли кошти для переселення, докладні маршрути і провідники, безкоштовний провіз грошей, майна і товарів, право безкоштовно селитися в пустих або занедбаних будівлях, ділянки землі для будівлі і будівельні

* Колонією називалося поселення з населенням щонайменше 20 родин, які творили автономну адміністративну одиницю (гміну).

матеріали, звільнення від податків на 10 років, безмитний вступ до ремісничих цехів, ділянки землі для землеробів, гарантії грошових позик для підприємців, дворяни отримували посади за їх бажанням, право утворювати спільноти, проведення релігійних церемоній рідною мовою.

Найбільша хвиля німецького розселення і закладення колоній в Галичині припадає на 70 – 80-ті рр. XVIII ст. – часи радикальних реформ австрійського імператора Йосифа II²⁰. Предметом найпершої турботи австрійського уряду в Галичині було встановлення порядку і соціальної дисципліни. Австрійська імператриця Марія-Тереза та її син Йосиф II проводили так звану “модну” тоді серед європейських монархів політику просвітництва, основною засадою якої було узалежнення могутності держави від поширення освіти та усіляких свобод серед її підданих²¹. Захоплені території було поділено на 18 адміністративних округів, на чолі яких стояли старости; функції адміністративної і судової влади на місцях виконували власники маєтків (дідичі) або їхні ставленики, що затверджувалися окружними старостами²².

Багато німецьких колоністів прибуло на нові землі, починаючи з 1783 р. На цей рік припадає заснування понад 35 % усіх німецьких колоній, які виникли в Галичині у 80 – 90-х рр. XVIII ст. Згідно із статистичним графіком Ф. Брауна, впродовж червня 1782 – січня 1786 рр. до Галичини переїхало 14257 осіб, а в 1802 – 1803 рр. це число доповнили ще 478 осіб (разом – 14735 поселенців)²³. Зокрема, в період 1783 – 1784 рр. до східної частини Галичини було спроведжено німецьких переселенців земель Райнлянд-Пфальц (8393 особи), Саарщини (1424), Гессен (1177), Вюртемберг (1060), Баден (760), Баварії (199), Саксонії (50), Ельзас-Лотарингії (416), Люксембурга (69) та ін.²⁴ (Див. діаграму 1).

Загальною метою політики Йосифа II стали економічні реформи, передусім у сільському господарстві. Німецькі історики Г.-К. Гайнц й М. Даум підкреслюють, що Йосифінські реформи сільського господарства Східної Галичини для кращого сприяння і поліпшення ситуації селян в Австрійській імперії розголошували в краю великі друковані постанови німецькою і польською мовами, усні доповіді державних службовців, поодинокі проповіді священнослужителів²⁵. Імперський патент від 1775 р. обмежував права світських і духовних землевласників. Відтоді власник маєтку вважався необмеженим власником лише домінальної землі, а на рустикальну (селянську) землю мав права “верховної власності”. На практиці це означало, що дідич уже не міг безконтрольно розпоряджатися селянськими наділами. Згідно з патентами від 1784 і 1786 рр. світським і церковним землевласникам заборонялося закладати, дробити, приєднувати до фільваркової заорки чи обмінювати селянські наділи²⁶. У жовтні 1782 р. уряд Австрії дозволив селянам залишати з панського дозволу маєток свого власника. Водночас було ліквідовано середньовічні баналітети та привілеї дідичів (горілчану і соляну монополії).

Йосифінські реформи послужили основою для складання у 1785 р. в Галичині першого земельного кадастру²⁷. Австрійський уряд сподівався отримати правдиву оцінку природних ресурсів краю, тому приділив обмірові та описові земель особливу увагу. Прибутковість земельних угідь визначалася на основі одержуваних доходів від вирощування зернових (пшениці, жита, ячменю та вівса), збору сіна та отави (з луків), щорічного приросту твердих і м'яких порід дерев (з лісів) тощо.

Складання земельного кадастру дало можливість державним чиновникам повніше з'ясувати майновий стан духовенства і селянства²⁸.

Уряд Австрії намагався не допустити загострення в державі соціальних відносин. З цією метою, а також задля регулярного надходження до державної скарбниці податків від селян ним у 1775 р. було заборонено власникам маєтків вимагати з підданих понаднормові повинності, взагалі надмірно їх утискувати, тобто вимагати виконання робіт, не зафіксованих в інвентарях. Заборонялося виганяти селян на панщину у вихідні та святкові дні, оголошувалася незаконною практика використання в маєтках примусового найму, засуджувалося зловживання маєтним дворянством і духовенством пропінаційною монополією, заборонялося піддавати селян тортурам тощо²⁹. У 1786 р. австрійський уряд здійснив нову спробу обмежити кріпосницьке свавілля в Галичині. Зокрема, було встановлено максимальну (триденну) панщину, регламентовано робочий день, скасовано нормовану панщину (урочну систему).

Реформи уряду Йосифа II в соціально-економічній сфері завершилися встановленням у 1789 р. єдиного поземельного податку для всіх землевласників, незалежно від форм власності на землю. Розмір податку не міг перевищувати певного відсотка з прибутку господарства, причому для Галичини, яка в економічному відношенні була найвідсталішою територією імперії, цей відсоток був найнижчим. Однак подальші спроби австрійського уряду повністю замінити панщину грошовим побором із селян на користь власників маєтків, тобто перевести селян на грошовий чинш, зазнали невдачі через опір поміщиків та маєтного духовенства³⁰. Здебільшого землі, які були відведені для парцеляції, не склали суцільного масиву, а були розсіпані в різних ділянках поміж рустикальними ґрунтами. Обшар, виділений під кожну колонію, ділився на ниви (кількість нив залежала від урожайності і класу землі, кількості колоністів тощо). Сам клас не залежав від урожайності ґрунту; лука, пасовище, місце для будинку, город могли належати до того ж класу, що й орна земля.

Австрійська програма міграції німців у Галичину передбачала значне інвестування за рахунок державного бюджету. Мігранти отримували гроші, коней і харчі на дорогу, а з приїздом на визначене місце поселення – безкоштовно землю із правом спадщини, велику рогату худобу, будівельні матеріали, сільськогосподарський реманент, посівні матеріали тощо³¹. Німецькі колоністи звільнялися від сплати державних податків та зберігали свободу віросповідання. Заходами колонізації планувалося збільшити кількість населення австрійської держави, тому що підданим Австрії (громадянам внутрішніх територій) переселятися принципово не дозволяли.

Винятки були тільки на початку процесу колонізації (в липні і серпні 1782 р.), коли німецькі та чеські родини з Моравії були реєстровані та переважно згруповано поселені в Мюнхенталі, округ Яворів³². Серед торговців, ремісників, фабрикантів, які прийшли в Галичину поза державною патентною імміграцією, було багато австрійців. Патент імміграції (Einwanderungspatent) австрійської імператриці Марії-Терези від 17 червня 1774 р. стосувався передусім торговців, художників, фабрикантів, спеціалістів і ремісників та мав на меті (переважно в містах) піднесення торгівлі та промисловості краю³³. Зосібна, патентом було передбачено на шість років звільнення від податків та одержання права на громадянство і

професію безкоштовно. Католики могли оселятися скрізь, протестанти – лише у Львові, Бродях та деяких західних галицьких містах³⁴.

Патент заселення Йосифа II від 17 вересня 1781 р. відкривав цілковито нові перспективи. Імперський патент свободи віросповідання (Toleranzpatent) від 13 жовтня 1781 р., що вступив у законну силу 10 листопада 1781 р. і гарантував протестантам вільне і безперешкодне виконання релігійних культів, був першим втіленням гуманістичної ідеї в системі Австрійської імперії³⁵. Вперше протестанти могли емігрувати без обмежень, їм гарантувалася свобода віровизнання³⁶. Документ гарантував 10 років звільнення від податків. Самі поселенці та їх найстарші сини були звільнені від військової повинності. (Див. документ 1).

Первісними адресатами Йосифінського патенту заселення були також німці* на території колишньої Речі Посполитої, яких спонукали до переселення до Східної Галичини. Однак, патент поселення запрошував до коронного краю не лише німців, а й представників інших національностей³⁷. Особливо враховувалося, що участь в імміграційному русі братиме участь населення з Росії, Пруссії або Польщі. Це підкреслювало, що австрійський уряд не мав політичних намірів германізації Галичини³⁸. У порівнянні із заходами, які застосовувалися на інших територіях Європи, Йосифінська колонізація, як також пізніше – Францисканська (від імені Франца I, сина цісаря Леопольда II, останнього імператора Священної Римської імперії і першого імператора Австрії), у відносно густо заселеній Галичині отримала новий якісний характер³⁹. Він полягав у доповненні існуючої системи розселення новими поселеннями, а у політичному плані – у “покращенні народонаселення” шляхом переселення заможніших селян.

На відміну від Йосифінської колонізації, новий етап процесу – Францисканська⁴⁰ – за своєю ефективністю була слабшою, що зумовило відносно швидку асиміляцію німецького населення⁴¹. Францисканська колонізація пройшла зі складнішими наслідками для німецьких поселенців. Їм не компенсували витрати за переїзд до Східної Галичини.

Загальна кількість іммігрантів Францисканської колонізації становила лише приблизно третину йосифінських поселенців. Нових колоній виникало мало, оскільки бракувало землі. Прикладом їх може бути поселення Вальддорф, розташоване на південному заході від Львова. Дослідники підкреслюють, що типовими були перш за все “Вселення” (Einsiedlungen): окремі родини колоністів оселялися на звільнених українських або польських дворах в українських селах Східної Галичини⁴². На відміну від попередньої хвилі німецької колонізації, більшість поселенців були католицького віровизнання. Окрім австрійських німців, у поселеннях такого типу оселялися вихідці з центральних частин Чехії та судетські німці. До 1805 р. в східній частині Галичини оселилося 629 сімей з Німеччини та

* У даному випадку можна говорити про деяку умовність терміну “німці”. У першоджерелах переписів вони подекуди називали себе “швабами”, “австрійцями”, “євангелістами аугсбурзькими” та ін. Етнічним “німець” мав класовий зміст. Ця назва радше стосувалася крамаря, ремісника або лихваря. Пізніше вона поширювалася на кожного, хто мав суто міський фах – письменників, шкільних учителів, клерків, адвокатів. Німці дуже часто усвідомлювали себе австрійцями, а не німцями, так само, як дворяни Пруссії вважали себе винятково пруссами. Слід підкреслити, що у 1805 – 1815 рр. Німеччини не існувало взагалі, а після 1815 р. німецькі суб'єкти Габсбурзької монархії знову стали членами “Німецької конфедерації”. (Докл. див.: А. Дж. II. Тейлор. Габсбурзька монархія 1809 – 1918. Історія Австрійської монархії та Австро-Угорщини. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – С. 24, 26, 27).

603 сім'ї – вихідців з Австрії⁴³.

На відміну від заходів колонізації в часи абсолютизму, Йосифінська та Францисканська колонізація, а також приватні заходи поселення у відносно густонаселеній Галичині, отримали якісний характер⁴⁴. Поселенцям у державних – колишніх клерикальних та польських королівських і поміщицьких володіннях – була гарантована державна допомога у будівництві будинків та в устаткуванні промислових виробництв. Для рільництва була обіцяна відповідна орна земля, селянський житловий будинок, стайня, сарай, комора, а також звільнення від фінансових та натуральних податків протягом десяти років і шести – від панщини. Зокрема, для німецьких колоністів панщина була замінена терміном відробітку на користь Австрійської держави або фінансовим еквівалентом. Так, в 1871 р. відробіток у колоніях становив в Полівцях – 83 дні на рік, згодом цю межу зменшили до 25 днів, а в колонії Багінберг вона становила – 40 днів⁴⁵.

Німецькі колоністи внесли помітний вклад у розвиток сільського господарства Галичини: освоєння значних площ неживаних земельних угідь, підвищення культури землеробства (запровадження вирощування ріпака, хмелю, ревеню, різних видів конюшини), садівництва, упорядкування лісового господарства, покращення годівлі худоби⁴⁶. Заборона поселенцям продавати і дробити наділені їм для господарювання земельні площі забезпечувала колоніям розквіт на тривалій період. Цим програвали українські та польські селяни, господарства яких мали тенденцію до постійного роздроблення. Така ситуація дозволяє Г.-К. Гайнцу стверджувати, що німецькі колоністи були “послами” реформи Йосифа II⁴⁷. Одночасно ріллю та луки в нових поселеннях колоністів розмежовано та розподілено за системою, яку знали та застосовували в німецьких землях⁴⁸.

Як відзначалося, більшість колоній було засновано на землях державних (камеральних) маєтків, значно менше було їх на приватних і домініальних землях. У цьому полягає причина того, що найбільше німецькі колонії були зосереджені у територіальній смузі Жовква – Львів – Самбір. Згідно статистичних звітів С.Бредецького, найбільше колоній зафіксовано у Жовківському – 17, Львівському – 18, Самбірському – 21 округах; в інших округах їх помітно менше: у Бережанському, Стрийському, Сяноцькому – по 7, Золочівському – 8, Перемишльському – 9, Чернівецькому – 10⁴⁹. Отже, з цього випливає, що на схід і захід цієї умовної смуги поселення кількість колоній зменшується, мала кількість їх на галицькому Підкарпатті⁵⁰. Часто німецькі колонії виникали поблизу міст або у самому місті, а також біля існуючих сіл; поселення були малолюдними, їх населення коливалося в межах 10 – 35 сімей переселенців. Переважна більшість колоній мала німецькі назви, лише невелика частина – українські, наприклад, Добряничі, Ушківці (Бережанський округ), Богданівка, Сигнівка, Хоросно (Львівський), Доброгостів, Купновичі (Самбірський), Береги (Сяноцький) та ін.⁵¹. Значна частина німецьких колоній у досліджуваній період мала паралельні назви – українські і німецькі, з однаковими чи близькими смисловими значеннями: Літня – Зоммертау, Новосілка – Нойдорф, Винники – Вайнберг, Вишенька – приблизно Вальддоф, Серни – Регберг тощо⁵². Колонії, які виникали на околицях галицьких міст (чи поблизу їх), найчастіше зберігали назви відповідних населених пунктів або ж приймали означення “Новий” (“Ной”)⁵³.

Протягом 1772 – 1857 рр. німецьке населення Галичини зросло кількісно і становило помітну національну меншину в обох її частинах. Зокрема, в 1784 р. до Галичини приїхало від 7236 (за підрахунками В. Куна)⁵⁴ та 5736 осіб (Ф. Брауна)⁵⁵. Впродовж 1782 – 1785 рр. на нові землі прибуло 3216 сімей (разом – 14669 осіб). У 1789 р. в колоніях мешкало 3104, а в містах – 217 сімей⁵⁶. Під час Францисканської колонізації до 1805 р. у краї оселилося 629 сімей з Німеччини, в тому числі 603 сім'ї з числа австрійських провінцій. В контексті цієї поселенської політики (Бемервальдська колонізація) виникають колонії Маріагільф (1811), Тересівка, південніше Долини (1818), Махлінець (1823), Ангелівка (1826), Людвіківка (1830), Феліціенталь, Аннаберг, Карльсдорф Сколівського округу (1835), Пьохерсдорф (1836), Ной (Новий) Мізунь (1844), Яммерсталь (1848)⁵⁷. Цьому сприяла гнучка внутрішня політика уряду Австрії щодо німецькомовного населення.

В межах державної програми реформування господарства краю імперський уряд здійснив заселення її території німецькими колоністами. Поселенці вербувалися з числа збіднілих селян і ремісників Південної Німеччини, спустошеної війнами, Ельзаса, Райнланда і Судетського басейну. Колонізаційні процеси в Галичині своїм головним завданням визначали полегшення процесу інтеграції краю в багатонаціональну структуру Австрійської монархії та його онімечення, збільшення чисельності народонаселення, впровадження в сільському політикумі прогресивніших форм господарювання⁵⁸. Заселення краю німецькими колоністами певною мірою сприяло і його соціально-економічному розвитку. Незважаючи на зміни держав та урядів, поселенці не лише адаптувалися, але й поступово розселилися по всій території. Архівні документи свідчать, що австрійський уряд і власники маєтків на місцях (поляки, євреї) протегували німецьким колоністам, що дозволяло останнім у кращих умовах розвивати в колоніях землеробство і тваринництво.

В результаті цього, як свідчать німецькі дослідники, німецька колонізація Східної Галичини кінця XVIII – середини XIX ст. носила не промисловий, а землеробський характер, адже вона була скерована не у міста, а в села⁵⁹. Метою австро-німецької колонізації було поселення вихідців з Південно-Західної Німеччини, які мали стати прикладом для українців у розвитку агрокультури. Особливою в історії Східної Галичини була Йосифінська колонізація, підґрунтя якої закладалося в Чехії і Моравії, а пізніше – у Південній Угорщині⁶⁰.

Таким чином, реформаторська політика Марії-Терези та Йосифа II в дусі освіченого абсолютизму, хоч не підірвала основ старого ладу, змінила саме розуміння суспільних відносин, завдяки чому спричинилася до активізації усіх станів суспільства. Єдиноладдя, канцелярська таємниця, виконання через чиновників, виключно залежних від призначення та контролю верховної влади – були загальними рисами урядів усіх європейських держав доби Просвітництва. Маючи на меті зміцнення централізованої Австрійської держави, віденський уряд ліквідував багато привілеїв польської шляхти (її політичні інституції) та підпорядкував її австрійській адміністрації. Це викликало протидію місцевої шляхти всіх земель, прилучених до монархії, в тому числі й галицької. Виступаючи в обороні своїх станових інтересів, шляхта представляла себе як виразника волі цілого народу, що послуговувався тією самою мовою. Це й стало пізніше першим поштовхом до національного відродження і розвитку національних рухів, що

охопили всі верстви етнічно-культурних і національних суспільностей Європи. Послідовні аграрні реформи, зокрема скасування особистої залежності селян, обмеження панщини, надання селянам самоврядування створювали передумови для збільшення активності сільського населення. За часів правління Марії-Терези в її монархії з'являється германізаційна течія, речники якої пропагували ідею, керовану лише німецьким елементом. Ці ідеї знайшли благодатний ґрунт за доби Йосифа II, реформаторський запал якого і політичні ідеали абсолютизму промощували шлях таким тенденціям. В Йосифінську добу вважалося, що «велика держава може бути добре керована тільки, коли має одностайні – апарат, адміністрацію, судівництво. Щоб утримати цей апарат в одних руках центрального уряду, потрібна одна мова. Цією мовою може бути тільки німецька ...»⁶¹. Політика германізації, що в усіх місцевостях Австрійської імперії маніфестувала панівні амбіції австрійських німців, повсюди викликала майже однакову реакцію – розбуджувала місцеві національні почуття.

Отже, заходи, спрямовані на формування розселення в імперіях епохи абсолютизму, мали насамперед кількісний характер. Державні (або приватні за державним дорученням) організаційні заходи Австрійської імперії щодо розміщення німецькомовного населення на новонабутих територіях здійснювалися з метою значного збільшення кількості населення (і таким чином, вищих зборів податків) на відносно малозаселених територіях. На відміну від аналогічних заходів у Пруссії, Австрії та Росії, колонізаторська політика Марії-Терези (1774–1781 рр.), Йосифа II (1781–1785 рр.), Франца I (1802–1805 рр.) та приватні заходи колонізації (1815–1830 рр.) у відносно густонаселеній Галичині носили якісний характер.

Документ 1.

ПАТЕНТ НА ПОСЕЛЕННЯ ЙОСИФА II ВІД 17 ВЕРЕСНЯ 1781 Р.
Витяг із дозволу і пільг, що призначені для прибулих чужоземних
РЕМІСНИКІВ І ЗЕМЛЕРОБІВ.

Ми, Йосиф II, Божою милістю вибраний імператор Римський і т.д. Офіційно повідомляємо, що від 1 жовтня 1774 р. усі ті, що переселилися з інших країв в Королівство Галичини і Володимирії, торговці, фабриканти, малярі, ремісники, мають право громадянства і звільняються від усіх податків протягом шести років.

Якщо вони – римо-католики, греко-уніати або вірмено-католики, то можуть поселятися усюди, а протестанти – лише у Львові, Ярославі, Бродах, Замості і Заліщиках. Ці пільги надаються для заохочення цієї місцевості чужими людьми. Щоб полегшити це поселення, особливо протестантів, надавши свободу совісті й релігії, це стане засобом заохочення до поселення в наш край більшої кількості людей, зросте торгівля, промисловість, збільшиться вивіз продукції в інші країни, що спричинить грошовий обіг. При цьому і поселенці, і всі, без винятку, місцеві жителі одержать більшу можливість для працевлаштування. З батьківською турботою і щедрістю Ми всемілостиво постановили поширити вищезгадані пільги в такий спосіб:

По-перше. Торговці, малярі, фабриканти, ремісники і спеціалісти, які побажають поселитися на постійне проживання в Королівстві Галичини і Володимирії, після здійснення відповідної реєстрації в губернаторстві краю або у відповідній крайовій управі, будуть прийматися охоче в будь-якому місці без найменших обмежень не тільки якщо вони є римо-католиками, греко-уніатами або вірмено-католиками, а також і протестантами. По-друге, тим протестантам дозволяється поселятися в усі місцевості згідно їхньої віри. По-третє, для вільного відправлення богослужінь у містах Львові, Замості і Заліщиках дозволити протестантам мати власні молитовні будинки і пастора, де і місцеві жителі-протестанти могли б відправляти у свята богослужіння. Надалі ми можемо дозволити протестантській громаді в містах Біла і Підгірці (округи Велички) збудувати такий же дім молитви і утримувати на власний кошт пастора разом із шкільним учителем. Надалі, коли релігійна громада стане більшою і колишній дім молитви не буде їх задовольняти, це розширення стане необхідним і у цьому наше губернаторство зможе допомогти, бо самим їм це вирішити буде важко. По-четверте, що стосується інших переселенців, про яких вище згадувалося, без різниці, чи є вони католиками чи протестантами, Ми всемілостиво повинні надати їм громадянські права і професійні можливості. По-п'яте, прибувшим ремісникам і спеціалістам потрібно без заперечень дозволити поселятися довкола міст і займатися своїм ремеслом, надавши їм усі ті пільги, якими користуються люди у містах. По-шосте, замість попереднього звільнення від усіх податків на шість років, збільшити цей термін до десяти років. За цей період усі поселенці зможуть без затримки сплатити ці податки. По-сьоме, при цьому вони особисто і їхні старші сини будуть звільнені від військової повинності. По-дев'яте, для ще більшого сприяння тим спеціалістам і ремісникам, які поселяться у містах і селах нашого володіння потрібно:

- А. Для побудови їхнього житла необхідний лісоматеріал для стін надати безкоштовно, а інші матеріали –
- В. як (цегла, черепиця) видати за собівартістю терміном сплати на шість років;
- С. надати допомогу для побудови житла ручною і тяговою силою;
- Д. кожному виділити садову ділянку біля будинку приблизно 600 сажнів, звільнивши на шість років від сплати оренди;
- Е. надати позику для придбання інструментів, необхідних для професії і сировини, але це не повинно стосуватися вищезгаданого ручного реманенту і матеріалів.

По-десяте. Не лише ремісники і спеціалісти, а також селяни і хлібороби повинні отримати нашу підтримку, оселяючися в Королівстві Галичини і Володимирії, та право на вільне відправлення своїх релігійних обрядів:

1. Безкоштовно надати їм будинок (селянського типу) і хлів разом із засобами землеробства.
2. Відміряти і безкоштовно віддати відповідну земельну ділянку з правом спадщини.
3. Звільнити від усіх податків та орендної плати за землю терміном на десять років.
4. Вони повинні бути звільнені від панщини і від військової повинності на шість років.

5. Після закінчення шестирічного терміну сплата повинності переходить у спадщину до тих, хто проживає там постійно, грошима чи збіжжям за бажанням згідно Патенту.

Заключення. Усі вищезгадані пільги є дійсними, коли всі поселенці – хто б вони не були, чи то малярі, фабриканти, спеціалісти, ремісники, селяни чи землероби – звернуться за дозволом. Ці пільги полегшать початок вашого ремесла і подальше ведення господарства.

Це наше благодійство для більшості чужинців буде корисним і таким чином збільшить численність населення у нашому Королівстві Галичини і Володимирії.

Така наша всемілостивіша воля.

Складено в нашому королівському місті Львові дня 17 вересня 1781 року.

Йосиф, імператор Священної Римської Імперії, граф Брігідо, власною рукою.

Авторизований переклад з німецької мови.

Джерело: *Kolatschek J. A. Geschichte der evangelischen Gemeinde Biala in Galizien. – Teschen, 1860. – S. 234 – 235.*

¹ Дністрянський М. Політична географія України: Текст лекцій. У двох частинах. – Ч. 2. Львів, 1999. – С.23.

² Lepucki H. Dzialnosc kolonizacyjna Marii Teresy i Jozefa II w Galicji 1772 – 1790 z 9 tablicami i mapą // Badania z dziejów społecznych i gospodarczych. Pod redakcją Prof. Fr. Bujaka. – Łwów, 1938. – Nr. 29. – S.12.

³ Bertelsmann Lexikon Geschichte: Epochen, Kulturen, Ereignisse, Länder, Schoplatze, Sachbeifrifte und personen von A – Z. [Hrgs] von Lexikon-Institut Bertelsmann. – Gütersloh, 1991. – S. 622 – 623.

⁴ Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів, 1996. – С. 188.

⁵ Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі – ЛНБ НАНУ, ВР), ф. 141 (О. Чоловський-Сас), оп. 1, спр. 2429. Матеріали до історії міст і сіл Галичини 30-х рр. XIX ст. Кадастр власників маєтків в Галичині. 1780 р., арк. 10 – 14.

⁶ Драк М. Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772 - 1857) // Німецькі колонії в Галичині: Історія – Архітектура – Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien: Geschichte - Architektur - Kultur) / Міжнародний науковий семінар. Матеріали: Доповіді та повідомлення / Впорядкування та загальна редакція Галини Петришин. – Львів: Манускрипт, 1996. – С.58.

⁷ Schankweiler E.-J. Wirtschaftliche und soziale Gründe für die Auswanderung der Deutschen aus der Pfalz Ende des 18. Jahrhunderts // Zeitweiser der Galiziendeutschen. [Stuttgart]. – 1998. – S.39 – 40.

⁸ Müller S. Galizien und seine Deutchtum. – Stuttgart, 1999. – S. 111.

⁹ ЛНБ НАНУ, ВР, ф. 141, оп. 1, спр. 2343. Матеріали до історії міст і сіл Галичини 30-х рр. XIX ст. Основи німецької колонізації в Галичині. 1784 р., арк.23, 26.

¹⁰ Штойко П. Географія німецьких колоній у Галичині кінець XVIII – початок XX ст. // Німецькі колонії в Галичині: Історія – Архітектура – Культура. – С.68 – 69.

¹¹ Гайнц Г.-К. Закладення поселень періоду Йосифінської колонізації в Галичині та особливий приклад Кьонігсау // Німецькі колонії в Галичині: Історія – Архітектура – Культура. – С. 80 – 82.

¹² Braun F. Die Herkunft der josephinischen Siedler Galiziens / Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Krämer. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1965. – S. 53.

¹³ Heimat Galizien im Bild / Redigiert von Josef Lanz und Rudolf Unterschütz / Heimatbuch der Galiziendeutschen. – Teil III. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e. V., 1983. – S.XII – XIII.

¹⁴ Schankweiler E.-J. Назв. праця. – С. 37, 38.

¹⁵ Гайнц Г.-К. Назв. праця. – С. 83, 84.

¹⁶ Krämer J. Hausform und Hofanlage in unseren Siedlungen // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 68.

¹⁷ Kuhn W. Das Deutchtum Galiziens bis 1772 / Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 35

¹⁸ ЛНБ НАНУ, ВР, ф. 141, оп. 1, спр. 2431. Матеріали до історії міст і сіл Галичини 30-х рр. XIX ст. Акти м. Городка Ягейлонського. 1792 – 1895 рр., арк. 2 – 4.

¹⁹ Lepucki H. Назв. праця. – С. 3 – 12, 98.

²⁰ German L. Die deutsche Colonisation / Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. – Wien, 1898. – Bd. 19. – S. 456.

²¹ Bertelsmann Lexikon Geschichte: Epochen, Kulturen, Ereignisse, Länder, Schoplatze, Sachbeifrifte und personen von A – Z. [Hrgs] von Lexikon-Institut Bertelsmann. – Gütersloh, 1991. – S. 654.

²² Braun F. Die Herkunft der josephinischen Siedler Galiziens // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 188.

²³ Heinz Ch.H., Schürmann H. Wissenschaftliche Berrachtung der früheren deutschen Siedlungen in Ostgalizien (Westukraine) aus historisch-geographiser Sicht. // Zeitweiser der Galiziendeutschen. [Stuttgart]. – 2000. – 38. Jhrg. – S. 226 – 227.

²⁴ ЛНБ НАНУ, ВР, ф. 141, оп. 1, спр. 2443. Матеріали до історії міст і сіл Галичини 30-х рр. XIX ст. Основи німецької колонізації в Галичині. 1784 р., арк. 5 – 7, 12, 38.

²⁵ Braun F. Назв. праця. – S. 52.

²⁶ Там само. – S. 57 – 59.

²⁷ Гайнц Г.-К. Назв. праця. – С. 87.

²⁸ Toraz W. Galiciya w roku 1783. – Kraków, 1909. – S. 97.

²⁹ Schuster M. Königsau als eine josephinische Siedlung // Zeitweiser der Galiziendeutschen. [Stuttgart]. – 1998. – S. 74.

³⁰ Кристалович У. Ручписні карти Галичини XVII – XVIII ст. у фондах ЦДІАЛ // Картографія та історія України. Збірник наукових праць. – Львів – Київ – Нью-Йорк, 2000. – С. 218, 224 – 225.

³¹ Балабушевич Т.А. Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст. – К., 1993. – С. 134.

³² Kaindl R.-F. Das Annsiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich. Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen. – Innsbruck, 1902. – S. 156 – 160.

³³ Kaindl R.-F. Назв. праця. – S. 145 – 148.

³⁴ Lepucki H. Назв. праця. – S. 29 – 36.

³⁵ Гайнц Г.-К. Назв. праця. – С.81.

³⁶ Wagner R. Die Revolutionsjahre 1848 – 1849 im Königreich Galizien-Lodomerien (einschliesslich Bukowina). Dokumente aus österreichischer Zeit. – München, 1983. – S. 154, 155.

³⁷ Kolatschek J. A. Geschichte der evangelischen Gemeinde Biala in Galizien. – Teschen, 1860. – S. 260, 266.

³⁸ Schankweiler E.-J. Auswanderungen nach Galizien als Bestandteil pfälzischer Wanderungen // Ostgalizien. Die deutsche Minderheit bis zur Umsiedlung 1939/40. Geschichts- und Begleitbuch für Reisen in die westliche Ukraine. [Hrgs] von Erich Müller und Ewald J. Schankweiler. – Stuttgart: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e. V., 1996. – S. 23.

³⁹ Stromenger A. Zur Forschung der Auswanderung im 18. und 19. Jahrhundert. Individuelle Migrationen nach Galizien // Zeitweiser der Galiziendeutschen [Stuttgart]. – 2000. – Jhrg. – S. 185.

⁴⁰ Schankweiler E.-J. Wirtschaftliche und soziale Gründe für die Auswanderung der Deutschen aus der Pfalz Ende des 18. Jahrhunderts // Zeitweiser der Galiziendeutschen. [Stuttgart]. – 1998. – S. 35 – 33.

⁴¹ Schankweiler E. Auswanderung und Ansiedlung von Deutschen in Galizien 1782-1820 und ihre Geschichte bis zur Umsiedlung 1939/40 // Zeitweiser der Galiziendeutschen. [Stuttgart]. – 2000. – 38. Jhg. – S. 49.

⁴² Гайнц Г.-К. Назв. праця. – С. 83 – 90.

⁴³ Metzler W. Die Orstnamen der deutschen Siedlungen in Galizien // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 82, 86.

⁴⁴ Schuster M. Königsau – eine josephinische Siedlung // Zeitweiser der Galiziendeutschen. [Stuttgart]. – 1998. – S. 73.

⁴⁵ Müller E. Die deutschen Katholiken in Ostgalizien // Ostgalizien. Die deutsche Minderheit bis zur Umsiedlung 1939/40. Geschichts- und Begleitbuch für Reisen in die westliche Ukraine. – S. 74.

⁴⁶ Kuhn W. Die Siedlungformen der deutschen Kolonien in Galizien // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S.26 – 27.

⁴⁷ Kuhn W. Die deutsche Auswanderung aus Galizien // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 77 – 78.

⁴⁸ Rychlikowa J. Realizacja spoleczno-gospodarczych reform Tereziansko-jozefinskih w Galicji // Rocznik dziejów spolecznych i gospodarczych. [Warszawa]. – 1957. – T. XIX. – S. 134.

⁴⁷ Гайнц Г.-К. Назв. праця. – С. 87.

⁴⁸ Krämer J. Назв. праця. – С. 68.

⁴⁹ Bredezy S. Historisch-statistischer Beytrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa, nebst einer kurzen Beschreibung der deutschen Ansiedlungen in Galizien in alphabetischer Ordnung. – Brünn, 1812. – S. 10 – 135.

⁵⁰ Драк М. Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772–1857) // Німецькі колонії в Галичині: Історія - Архітектура - Культура. – С. 61.

⁵¹ Metzler W. Die Orstnamen der deutschen Siedlungen in Galizien // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 84 – 85.

⁵² Hennig J., Unterschütz P., Unterschütz R. Brigidau mit seinem Filialgemeinden Gassendorf und Neudorf. – Stuttgart: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, e. V., 1995. – S. 20 – 25.

⁵³ Metzler W. Die Orstnamen der deutschen Siedlungen in Galizien // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 86.

⁵⁴ Kuhn W. Die deutsche Auswanderung aus Galizien // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 79.

⁵⁵ Braun F. Die Herkunft der josephinischen Siedler Galiziens // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 58.

⁵⁶ Kuhn W. Das deutsche Siedlungswerk in Galizien in der österreichischen Zeit // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch. – S. 38.

⁵⁷ Müller S. Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens, insbesondere Lembergs. 1772–1940. – Marburg am Lahn, 1961. – S. 72 – 74.

⁵⁸ Kaindl R.-F. Die Deutschen in Ost-Europa. – Leipzig, 1916. – S. 151 – 160.

⁵⁹ Schankweiler E.-J. Auswanderungen nach Galizien als Bestandteil pfälzischer Wanderungen // Ostgalizien. Die deutsche Minderheit bis zur Umsiedlung 1939/40. Geschichts- und Begleitbuch für Reisen in die westliche Ukraine. – S. 23, 24.

⁶⁰ Гайнц Г.-К. Назв. праця. – С. 82 – 83.

⁶¹ ЛНБ НАНУ, ВР, ф. 141, оп. 1, спр. 2429. Матеріали до історії міст і сіл Галичини 30-х рр. XIX ст. Кадастр власників маєтків в Галичині. 1780 р., арк. 16.

ДОЧІРНЄ РОЗСЕЛЕННЯ НІМЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (XIX – 30-ті рр. XX ст.)

Порушена проблема поставлена німецькою історіографією в 1914 р., коли невідомий автор під криптонімом М. Л. в “Календарі німців-християн Галичини” опублікував статтю під назвою “Німецькі дочірні поселення в Галичині”. Він наголошує, що на той час на теренах Галичини існувало 50 дочірніх поселень німців. Серед них біля Коломиї дослідник називає Багінсберг, Розенгек, Северинівку, Флеберг. До числа дочірніх громад Покуття невідомий автор відносить і міські громади Солотвина і Станіслава (нині – Івано-Франківськ)¹. З цим останнім твердженням ми не погоджуємося, адже в першому місті німецька громада виникла в результаті планового поселення сюди німців у порі францісканської (1803), а в другому – за йосифінської (1786) колонізацій* Галичини. Потім після Другої світової війни до цієї теми повернувся В. Кун, який подав час виникнення деяких дочірніх колоній, заснованих вихідцями з Пфальцу та Судет².

З вітчизняних дослідників зазначеної теми побічно торкалися В. Кубійович та І. Монолатій. В. Кубійович спеціально цього питання не вивчав, але в своїй праці зазначив появу деяких дочірніх німецьких колоній на теренах Галичини, в тому числі й у її східній частині. Правда, вчений не використовує у своїй праці термін дочірнє поселення³. І. Монолатій досліджував виникнення і становлення німецьких колоній у Галичині, однак так і не визначив, де і коли в Галичині проходила німецька колонізація, а де – дисперсне розселення німців⁴. Дослідники досі не встановили відлік появи та вихідців – засновників багатьох новоутворених дочірніх німецьких поселень Східної Галичини. Отже, мета даної розвідки – спробувати встановити на східногалицьких теренах загальну чисельність дочірніх колоній німців, пору їх появи і, по можливості, перших поселенців-засновників, а подекуди, наскільки це можливо, з яких материнських німецьких поселень вони походять.

Дочірнє розселення німців Східної Галичини зумовлене, в першу чергу, аграрним перенаселенням німецьких материнських колоній. Статистичні дані свідчать, що вже на рубежі XVIII – XIX ст. у колоніях первинного розселення (материнських) подекуди при одному господарстві жило дві родини, а тому в переписах 1800 – 1825 рр. з рубрик про кількість господарств і чисельність родин простежується, що частка господарств майже завжди була меншою за відсоток проживаючих родин. Ця різниця постійно збільшувалася. Процес аграрного перенаселення видно на прикладі 15 материнських колоній з різних околиць Східної Галичини, що ілюструє таблиця № 1.

* Термін колонізація нами вживається у вузькому значенні слова: появу німецьких колоній, громад в українських селах. – Авт.

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В ГАЛИЧИНУ (25 травня 1783 - 29 лютого 1784 рр.) Діаграма 1.

